

7. Аёният дар таълими фанни таърих

Аёният – дар раванди таълими мактабӣ яке аз масъалаҳои дидактикӣ буда, дар асоси онҳо таълими фанни таърих ҳам аёни мегузарад. Дар ҳамаи синфҳо, хусусан дар синфҳои V-VI истифодаи воситаҳои аёни аҳамияти муҳим дорад ва ба инкишофи тафаккури хонандагон ёрӣ мерасонад.

Услуби аёнии таълим гуфта, чунин услуберо меноманд, ки дар он таълим аёни гузаронида мешавад, яъне олотӣ таълимиро ба хонандагон дар вазъият ё ба таври тасвир намоиш додан.

Услуби тасвирии таълим ин дар ҷараёни таълим ба хонандагон нишон додани маводи таълимӣ ба воситаи масалан, нақша, расм, харита, тасвир дар тахтаи синф ва ғайра дар назар аст.

Дар услуби намоишӣ бошад моҳияту мазмун ва ҷараёни гузаштани ҳодисаҳои таълимӣ дидашавандаро воқеан намоиш додан, ё иҷро карда нишон додан. Масалан, намоиши кинофилми ҳуччатӣ, бозиҳо ва ғайра.

Таҷрибаи педагогӣ гувоҳӣ медиҳад, ки ҳеҷ кадом воситаи нақли бадеӣ мисли тасаввуроти аёнии олотӣ дар хотираи хонандагон таъсири чуқур намебахшад. Аз ин ҷиҳат, омӯхтани фанни таърих дар ҳолате бомуваффақият мегузарад, ки агар таълими фанни таърих бо роҳи аёни, тасаввуроти олотӣ ҳаққонӣ гузарад. Ба воситаи асбобҳои аёни хонандагон доир ба ҳодисаҳои гузашта тасаввуроти мукамал пайдо менамоянд ва ин иттилоот дар хотираи онҳо абадӣ нақш мебандад. Масалан, вақте ки омӯзгор дар бораи анҷумани ҳизби коммунистӣ нақл мекунад, хонандагон маҷлисоҳои Кремлро, ки дар он ҳазорон вакил иштирок менамоянд ба хотир меоваранд, вале анҷумани якуми РСДРП дар ҳучраи хурдакӣ кушода шуда буд, ки ҳамагӣ 9 нафар иштирокчиёни анҷуман дар он ҳузур доштанду халос. Ба ин восита роҳи тай намудаи ҳизби коммунистӣ нишон дода мешавад ва ё ин ки ба воситаи тасвир намудани расми “Акрополи Афина” тасаввуроти зиндаи хонандагонро доир ба сохти таркибии ин бино дар замони ғулмдорӣ ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Тавассути воситаҳои аёни хонандагон на танҳо доир ба ҳолати ҳозираи олотӣ тасаввуроти воқеӣ пайдо менамоянд,

балки моҳияти онро низ хубтар дарк менамоянд. Масалан, ба воситаи харитаи амалиёти Артиши Сурх ба муқобили Деникин, тирамоҳи соли 1918 ва моҳияти нақшаҳои ғоратгаронаи қувваҳои зиддиинқилобиро аёни нишон додан мумкин аст. Омӯзгорони пуртаҷриба исбот намудаанд, ки як олотеро, ки хонандагон зинда ва дар ҳақиқат тасаввур карда метавонанд, дар хотираи онҳо муддати дурудароз нақш мебозад.

Истифодабарии асбобҳои аёни, сайру тамошои осорхонаҳо, ёдгориҳои таърихӣ барои аёни тасаввур кардани гузаштаи таърихӣ аҳамияти бузурги тарбиявӣ дорад. Ба қор бурдани аёният дар дарсҳои таърих вазифаҳои зерини маърифатиро бояд ҳаллу фасл намояд:

- 1) ба воситаи асбобҳои аёни ҳодисаҳои гуногуншакли мушаххас ва чизҳои дар гирду атроф буда, инъикос мешаванд;
- 2) аёният идроку мушоҳидаҳои аз воқеияти зинда ҳосилкардаи хонандагонро ташкил медиҳад;
- 3) силсилаи афкори ба воситаи аёният ба вучуд овардашуда дуру дароз дар хотираи хонандагон нигоҳ дошта мешавад;
- 4) он барои аз нав тасаввурот пайдо кардан ёрӣ мерасонад, бинобар ҳамин барои инкишофи фаъолияти эҷодӣ хеле муҳим аст;
- 5) бо ёрии аёният мафҳумҳои мураккаб, маводи назариявӣ ба монанди олотҳои хушк нақшаҳои бечон ба назар намерасад, чунки тасвири аёни барои мушаххас гардонидани онҳо асоси ёрирасон ба шумор меравад;
- 6) аёният ба дигар эҳсосҳои хонанда таъсири муфид расонида, мушоҳидакорӣ, тафаккур ва тасаввуроти онҳоро ривож медиҳад, фаъолнокиро ба тартиб оварда, боиси инкишофи ҳавасмандии хонандагон мегардад;
- 7) аёният сифати азхудкуниро баланд бардошта, боиси раванку возеҳ ва бошууруна даркнамоии донишҳо мегардад;
- 8) аёният қори таълимии омӯзгорро сабуқ намуда, барои сарфакорона истифодабарии вақти раванди дарс қўмак мерасонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи воситаҳои аёнӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки аз вақти дарс самаранок истифода барад ва шавку завқи хонандагонро ба фанни таърих, фаъолияти фикронӣ ва диққати онҳоро зиёд гардонад. Фаъолияти омӯзгор дар шакли гузориши масъалаи асосӣ ва омӯзиши он дар асоси донишҳои маълумотҳои бадеӣ зимни асосҳои гуногуни аёнӣ амалӣ мегардад.

Шаклҳои аёният ва истифодабарии онҳо дар дарси таърих

Фаъолият ва вазифаи хонандагон иборат аз назорату тамошои намоише, ки омӯзгор ва ё худи хонанда мегузаронад, ҳамчунин дарку азхудкунии донишҳо, иҷроиши қонуниятҳои мухталиф, тасвир ва ғайра мебошад. Раванди таълим дар он вақт шакли аёниро мегирад, ки агар тасаввуроти мавзӯҳои таърихӣ дар тафаккури хонандагон ба воситаи мушоҳидаи воқеаҳо, ё ин ки тасвири воқеии онҳо ба вучуд биёяд. Гузаштаи таърихиро хонандагон ба воситаи аёнияти олотӣ ва аёнияти тасвирӣ дурустар азхуд карда метавонанд.

Аёнияти олотӣ ва тасаввуроти мафҳуми таърихӣ дар тафаккури хонандагон ба роҳи мушоҳидаи бевоситаи олотҳо ҳосил карда мешавад. Аммо, дар рафти таълими фанни таърих мо танҳо ёдгориҳои гузаштаре ба аёнияти таърихӣ шабоҳат дода метавонему халос. Чунки, таърихи гузаштаре бевосита мушоҳида кардан имконнопазир аст. Ба аёнияти олотӣ ёдгориҳои таърихӣ (бозёфтҳои ҳафриётӣ), мавзеҳои таърихӣ, асарҳои бадеии санъат ва асбобҳои рӯзгоре, ки дар замони худ офарида шудаанд, дохил мешаванд. Аёнияти тасвирӣ иборат аз тасвири воқеаҳои таърихӣ, иштирокчиёну мавзеҳои таърихӣ мебошад. Ба аёнияти тасвирӣ асарҳои санъати тасвирӣ, аксҳои таълимӣ оид ба фанни таърих, аксҳои китоб, суратҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Услуби таълими фанни таърих шаклҳои зерини маводи таълимиро муайян намудааст:

- I. Ёдгориҳои таърихӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ, нигоҳаҳои осорхона.
- II. Тасвирҳо, расмҳо ва аксҳои ҳуччатӣ, аксҳои шахсони алоҳидава дигар асбобҳои таърихӣ.

- III. Асарҳои санъати тасвирии таърихӣ, расмҳои шахсони алоҳида, кинофилмҳои бадеӣ.
- IV. Суратҳои таълимӣ ва расмҳои китоб.
- V. Расмҳои ҳаҷвӣ (карикатураҳо) ва тасвирҳои рамзӣ.
- VI. Нақшаҳои таҳреҳӣ ва харитаҳои таърихӣ.
- VII. Диаграммаҳо ва нақшаҳо.

Дар бораи истифода бурдани баъзе намудҳои асбобҳои аёни истода мегузарем. Барои омӯхтани бисёр масъалаҳо ва мавзӯҳои таърихӣ **расм ва суратҳо** мавҷуданд, ки ба маврид истифода бурдани онҳо фоидабахш мебошад. Лекин ин чунин маъно надорад, ки ҳар гуна расм ва аксҳо бахудаду бехуда истифода бурда шаванд. Омӯзгор пеш аз он, ки ин ва ё он аксро намоиш диҳад, онро ҳамаҷониба санҷида, ба мавзӯи таълимӣ алоқаманд будани онро муайян менамояд, ки оё истифодаи онҳо ба вазифаҳои тарбиявӣ ва таълимии фанни таърих мувофиқ аст ва ё не?

Расму аксҳо пеш аз ҳама барои аёни ва аниқ гузаронидани ҳикояи омӯзгор аз рӯи ягон мавзӯ ё ёри мерасонад. Дар чунин маврид омӯзгор аз рӯи ин аксҳо ҳикоя намуда, як масъалаи муҳими таърихро ба таври аёни ба хонандагон пешкаш менамояд.

Фаҳмонидани масъалаҳои назариявӣ ва сиёсӣ низ бо ёрии расму аксҳо босамар мебошад. Масалан, дар расми рассом Ю.И. Кугач “Аз шарора аланга сар мезанад” гурӯҳи коргарон ва нури оташи оташдони завод рӯзномаи “Шӯъла” –ро меҳонад. Ин акс ба ақидаҳои Ленин мувофиқ баромадааст.

Истифодабарии расму аксҳо барои омӯхтани масъалаҳои таърихӣ воситаи хубе мебошад ва дар асоси онҳо хонандагон ба хулосаи ҷиддӣ ва муҳим хоҳанд расид. Расму аксҳо барои бедор кардани ҳиссиёти хонандагон таъсири бузург мерасонад. Масалан, вақте ки омӯзгор дар бораи қаҳрамоноҳои мардуми шӯравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сухан мекунад ва аксҳое, ки дар бораи корнамоиҳои А. Матросов, Т. Эрейгитов ва ғайраҳо нақл кунанд, ба хонандагон нишон медиҳад, аз ҷиҳати тарбиявӣ ва ахлоқӣ таъсири калон мерасонад.

Дар шиносоии хонандагон бо ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ низ истифодабарии асбобҳои аёни воситаи муҳим ба шумор меравад.

Намоиши аксҳову суратҳои шахсони машҳури таърихӣ дар раванди дарс бошад аҳамияти калони таълимӣ-тарбиявӣ дорад. Дар китобҳои дарсӣ аз фанни таърих аксҳои бисёр ходимони барҷастаи сиёсӣ, ҳарбӣ ва маданӣ мавҷуданд. Хислатномаи ботафсили шахсони таърихӣ ба хонандагон таъсири чуқур мерасонад, хоксорӣ ва далерӣ, шуҷоатмандӣ ва хирадмандӣ, часоратмандӣ, фидокорӣ ва боиродагии онҳоро ба вучуд меорад. Ба писарбачагон махсусан аксҳои ходимони ҳарбӣ ва инқилобчиён таъсири калон мерасонад.

Таҷрибаи педагогӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки истифодабарии акси ходимони таърихӣ дар вақти дарс ҳамон мавриде мувофиқ аст, ки агар дар бораи он шахси таърихӣ дар ҳамон лаҳзаҳо сухан равад. Инчунин истифодабарии расмҳо бояд бо мақсад ва вазифаи таълимӣ-тарбиявӣ дарс мувофиқ бошанд. Масалан, вақте ки дар бораи нақши Б. Гаффуров дар инкишофи илми таърих ва таърихнигорӣ сухан меравад, ба мақсад мувофиқ аст, ки агар расми оддии вай дар давраи миёнасолӣ нишон дода шавад.

Ҳангоме ки сухан дар бораи А. Суворов меравад, бамаврид аст, ки акси ўро истифода бурд, ки дар он генерали моҳир бо либосҳои ҳарбӣ ва бо ордену медалҳои нишон дода шудааст. Дар ин маврид омӯзгор мақсад гузоштааст, ки маҳз диққати хонандагонро ба корнамоиҳои ҳарбӣ ва маҳорати сарлашкарии ӯ равона созад.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки чой додани унсурҳои истифодабарии расму аксҳо дар дарс барои омӯзгори ҷавону навкор хеле мушкул аст. Бинобар он ба онҳо лозим меояд, ки аз ёддоштҳо, адабиёти бадеӣ ва тасвирҳои дигар барои баҳо додани шахсони таърихӣ маводҳои иловагиро омода созанд.

Дар баробари намоиш додани аксҳои ходимони алоҳида, барои дарки масоили иҷтимоӣ истифода бурдани расмҳои гурӯҳӣ низ аз ғоида ҳолӣ нест, чунки бо ин восита хонандагон доир ба табақаҳои алоҳидаи ҷомеа маълумот пайдо менамоянд.

Аксҳои ҳаҷвии сиёсӣ дар дарси таърих яке аз воситаҳои муҳими таълимӣ-тарбиявӣ ба шумор меравад, ки барои худ дарк намудани бисёре аз масъалаҳои таърихӣ кӯмак мерасонад. Онҳо ба сифати воситаи аёни ба кор бурда шуда, дар хотираи хонандагон нақш

мебозанд. Аксҳои ҳаҷвии сиёсӣ оид ба таърихи наву навтарин ва таърихи халқи тоҷик хеле зиёд мавҷуд аст, вале барои даврони қадим ва асрҳои миёна хеле кам то ба замони мо омада расидаанд. Омӯзгор метавонад барои худ ҷамъи якҷояи расмҳои ҳаҷвиро тартиб дода, онҳоро дар вақти дарс истифода барад. Албатта, дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки омӯзгор набояд бемаврид аз ин намуди аёният суистеъмом намуда, баҳудаву беҳуда онро дар дарс истифода барад. Лозим аст, ки муҳимтарини онҳо интиҳоб гардида, истифода бурда шаванд. Мувофиқ ба интиҳоб намудани расмҳои ҳаҷвӣ масъалаҳои муҳими таърихи ба хонандагон мефаҳмонад. Масалан, мазмуни яке аз ҳаҷвнигораҳо чунин аст: “Бисмарк дастони худро дар тағи манаҳ гузошта, нишастааст ва дар пеши пойҳои ӯ як тағораи бузурге истодааст, ки дар болояш “Пруссия” навишта шудааст. Дар паҳлӯи он дар симои обкашак (насос) “Фаронса” ҷойгир шудааст. Дар он франсавии лоғар ва нотавон дуқат гашта, об мекашонад, ки ногоҳ як ғаввора нӯлҳои тиллоӣ ба тағора мерезад”. Маънои ин сурати ҳаҷвӣ чунин аст: Бисмарк аз Фаронса товони ҷанг гирифта истодааст.

Албатта, фаҳмонидани чунин ҳаҷвнигора душвор нест ва хонандагон онро ба осонӣ дарк мекунанд. Аммо аксҳои вучуддоранд, ки барои инъикоси моҳият ва баҳодихии ягон масъалаи муҳими таърихӣ офарида шудаанд, ки ин гуна аксҳоро хонандагон танҳо бо ёрии омӯзгор дарк карда метавонанд. Масалан, дар китоби дарсии таърихи нав расме доир ба Наполеони III мавҷуд аст, ки “Империяи сулҳ” ном дорад. Дар он Луи Баноарт дар шакли ҷайра тасвир карда шудааст. Оё ба суханони ин дарандаи ваҳшӣ бовар кардан мумкин аст, модоме, ки дар ҳар як неши он аскарӣ диктатураи Империяи дуҷумиҳо истода шудааст? Ҳангоме, ки омӯзгор амалиёти ҳарбии Империяи дуҷумро тасвир мекунад, моҳияти ин ҳаҷвнигора барои хонандагон маълум мегардад. Ба воситаи расмҳои ҳаҷвӣ таълими маводи барномавӣ ҷоннок ва таъсирбахш мегардад ва дар асоси онҳо алоқамандии дарс бо замони кунунӣ низ ба вучуд оварда мешавад.

Ҳаритаи сиёсӣ яке аз воситаҳои муҳими ба шароити ҷуғрофӣ мувофиқ кардан аст. Аз ин ҷост, ки баҳо додани шароитҳои ҷуғрофӣ яке аз воситаҳои муҳими самаранок ва бо муваффақият

омӯхтани таърих мебошад. Бесабаб нест, ки дар китобҳои дарсии синфҳои V-VI аз фанни таърихи умумӣ оид ба шароити ҷуғрофӣ, табиати Мисри Қадим, Байнаннаҳрайн, Юнони Қадим қисматҳои алоҳида бахшида шудааст. Лекин мутаассифона, дар китобҳои дарсии синфҳои болоӣ ин масъала аз ҷониби мурратибони китоб ба назар гирифта нашудааст. Чӣ тавре ки маълум аст, шароити ҷуғрофӣ дар инкишофи ҷомеаи инсонӣ таъсири ба назар намоён расонида, раванди таърихро суст ва ё тез карда метавонад. Аммо, суръати тараққиёти ҷамъиятро фаъолияти истиёҳсолии одамон ва инкишофи қувваҳои истехсолкунанда муайян менамоянд.

Бисёри масъалаҳои муҳими таърихро бидуни шароитҳои ҷуғрофӣ дарк кардан номумкин аст. Харитаи сиёсӣ воситаи аёниест, ки на танҳо дар вақти баёни мавзӯи таърихӣ истифода бурда мешавад, балки харита барои мушаххас гузаронидани дарс, таҳлил ва ҷамъбаст намудани он ёри бузург мерасонад. Харита барои дуруст азхуд кардани маводи таърихӣ ва дар хотир нигоҳ доштани он кӯмаки назаррас мерасонад.

“Хондани харита”-ро ба хонандагон омӯзонидан лозим аст, яъне аз рӯи аломатҳои шартии дар харита қайдшуда, на танҳо мавқеи ҷуғрофии мамлакат ва ҳамсоягони гирду атрофи давлати омӯхташавандаро тасаввур кардан лозим аст, балки инчунин шароити табиӣ, вазъияти иқтисодию амалиётҳои ҷангӣ, ошӯбҳои халқӣ ва ғайраҳоро дар давраҳои муайяни таърихӣ дар тафаккури худ ҷой намудан шарт аст. Ба он муваффақ шудан зарур аст, ки хонандагон фарқи байни мавқеи ҷуғрофӣ ва ё ҳудуди мамлакатро аз як тараф ва аз тарафи дигар муҳимтарин воқеаҳои таърихро, ки дар ҳамон сарзамин ба амал омадааст ё ба он сарзамин вобаста аст, нағз фаҳманд. Тасаввуроти ҷоннок ва аниқӣ ҳодисаҳои таърихӣ дар шуури хонанда танҳо дар он суръат ҳосил мешавад, ки агар ӯ мавқеи масоҳати қувваҳои муборизи таърихро, ба сарзамини муайян манфиатдор будани онҳоро ба худ тасаввур кунад, агар ҳодисаҳои муайян ба ҷойи муайян вобаста бошанд.

Дар ин бобат кӯшиш кардан хело муҳим аст, ки хонандагон раванди тағйироти ҳудудии ин ё он давлатро дар давраи муайяни таърихӣ фаҳманд. Масалан, хонанда бояд хуб дарк намояд, ки аз чӣ сабаб давлати Русия кӯшиш мекард, ки соҳили баҳри

Балтикаро ҳам дар замони Иван Грозний ва ҳам дар замоин Петр гаштаву баргашта ба даст дарорад. Инчунин бояд фаҳмад, ки бо кадом сабаб шведҳо, халқҳои соҳили лаби баҳри Балтик ва дигар халқҳои Аврупои Ғарбӣ ва Руссияро аз лаби баҳр дур кардани мешуданд.

Дар кори педагогии омӯзгорон якчанд намуди харитаҳо фарқ карда мешаванд:

Харитаҳои умумӣ, ки таърихи мамлакатҳои алоҳида ё гурӯҳи мамлакатҳо ва вазъияти онҳо дар як давраи муайян инъикос менамояд. “Империяи Русия дар ибтидои асри XVIII”, “Харитаи Аврупои Ғарбӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX” ва ғайра. Дар чунин харитаҳо дар бораи сарҳади давлатҳо, ҷойгиршавии қабилҳо ва халқҳо, роҳҳои тичоратӣ, мавзеи ҳодисаҳои таърихӣ, инчунин дар бораи дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо маълумот дода мешавад. Чунин харитаҳо дар бораи воқеаҳои таърихӣ, ки дар ин давра ба вуҷуд омадаанд, маълумот медиҳанд.

Харитаҳои тавсифӣ воқеаҳои таърихӣ, тағйиротҳои ҳудудии давраи муайянро дар бар мегирад ва дигаргуниҳои ин давраро муфассал инъикос мекунад. Масалан, “Ташкилҳои давлати мутғамаркази тоҷик дар асрҳои IX-X”. Чунин харитаҳо барои омӯхтани дарсҳои ҳаррӯза чандон мувофиқ нестанд. Одатан онҳо дар вақти дарсҳои такрорӣ ба кор бурда мешаванд.

Харитаҳои мавзӯӣ ба инъикоси воқеаҳои алоҳида, масъалаҳои махсуси раванди таърихӣ бахшида шудаанд. Масалан, “Харитаи ҳуҷуми муғулҳо ба Осиёи Миёна дар ибтидои асри XIII”, “Харитаи Инқилоби якуми рус дар солҳои 1905-1907” ва ғайраҳо аз тасвири масъалаҳои хурд иборат буда, асосан ба ҳалли мавзӯҳои мушаххас бахшида шудаанд, ки аз рӯи онҳо омӯхтани мавзӯҳои алоҳидаи таърихӣ хеле мувофиқ мебошад. Ин харитаҳо барои самаранок ва фоидабахш гузаронидани таълими фанни таърихӣ кӯмаки бузург мерасонад.

Харитаи нақшавӣ – як навъи харита буда, аз аломатҳои шартӣ ва номгӯйҳои зиёд оро ёфтааст. Одатан дар чунин харитаҳо хати сарҳадҳои давлатҳо ва хушкию баҳрҳо нишон дода мешаванду ҳалос. Дар ин гуна харитаҳо бо ишора ва аломатҳои махсус мазмуни асосии мавзӯи омӯхташаванда инъикос мешавад.

Масалан, дар харитаи чаҳон бо аломатҳои шартӣ Олмон ва ИМА – ро ишора кардаанд, давлатҳои мустамликавӣ бошанд дар он бо хатҳои қач ва ноҳамвор инъикос ёфтаанд. Ба воситаи чунин намуди харитаҳо дар тафаккури хонандагон хусусияти сиёсати пешгирифтаи мамлакатҳои империалистӣ дар ҳамон даври замон аён мегардад. Инчунин дар мактабҳо барои аёни ва мушаххас гузаронидани таълими фанни таърих аз ҳар гуна харитаҳои ранга, ки бо аломатҳои махсуси шартӣ ва шаклҳои тасвирӣ ифода ёфтаанд, харитаҳои ангорӣ (харитаҳои бематн), харитаҳои электронӣ ва ғайраҳо истифода бурда мешаванд.

Тарзи истифодабарии асбобҳои аёни дар синфҳои болоӣ назар ба синфҳои поёни фарқ мекунад. Масалан, ёдгориҳои таърихӣ диққати хонандагони синфҳои поёниро ба зудӣ ба худ ҷалб карда наметавонад, чуники дараҷаи дониши онҳо ҳанӯз ба онҳо имконият намедихад, ки дар асоси он ёдгориҳо гузаштаи таърихро мукамалтар тасаввур намоянд. Бинобар ҳамин, дар синфҳои поёни бештар ба намуна ва нақшаҳои тасвирӣ, ашёҳои анҷоми гузаштагон, ки рассомон тасвир кардаанд, диққат медиҳанд. Аммо, бар хилофи ин хонандагони синфҳои болоӣ ба ёдгориҳои асли бештар диққат карда метавонанд. Аз ин ҷост, ки дар синфҳои болоӣ нишон додани асбобҳои аёни дар раванди таълими фанни таърих ҷолиб ва самаранок мебошад. Дар баробари ин дар синфҳои болоӣ шавку рағбати хонандагон ба харита, расмҳо, аксҳо ва нақшаҳо зиёд мебошад. Ба ғайр аз ин, тасвирҳои шартӣ, мисли диаграмма, нақша, тарҳ низ барои аёни гузаштани дарси таърих аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ дорад.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки омӯзгор доимо бояд дар назар дорад, ки истифодабарии барзиёди асбобҳои аёни дар вақти дарси таърих бар ғоидаи кор набуда, дилгиркунонда шуда, ба донишазхудкунни хонандагон зарар мебиёрад, чунки дар чунин ҳолат диққати хонандагон аз мавзӯи асосии таълимӣ дур карда мешавад. Дар як дарс аз як ё ду воситаи аёни зиёдтар истифода кардан лозим нест.

Барои он ки хонандагон ба моҳияти воситаҳои аёни хуб сарфаҳм раванд, омӯзгор бояд онҳоро аз дигар воситаҳои таълим ҷудо намуда, ба таври мушаххас онҳоро қисм ба қисм таҳлил

намоёд. Хусусан, хангоми истифодабарии харитаҳо омӯзгор худ бояд пеш аз ҳама ҷойгиршавии ҳар як шахру давлатро хуб доништа, онҳоро аниқ нишон дода тавонад, аз истифодаи нодурусти ибораҳои “болою поён, чапу рост” худдорӣ намуда, калимаҳои шимолу ҷануб, ғарбу шарқро бештар ба кор барад.

Барои хуб фаҳмидан ва азхуд кардани харита доимо аз болои он кор кардан лозим аст. Харитаҳо бояд пеш аз дарс ва баъд аз он низ дар синфхона овезон бошанд, ки хонандагон аз рӯи он донишҳои ҳосилкардаи худро санҷида, мустаҳкам карда тавонад.

Дар аснои ҳамаи машғулиятҳо бо харитаи таърихӣ омӯзгор бояд дар хотир дошта бошад, ки доништани харита мақсади асосӣ нест, балки танҳо воситаи баррасии аёнтар ва аз ин рӯ бошуурона фаҳмидани ҳодисаҳои таърихӣ мебошад. Бинобар ҳамин, машғулият бо харита бояд бо маводи таърихӣ зич алоқаманд бошад ва он бояд пеш аз ҳама бо мавзӯи тадқиқшаванда вобаста бошад. Илова бар ин, мустаҳкам намудани донишу малакаи хонандагон бинобар истифодабарии харита бояд бо роҳи силсилаи ҷорабиниҳои қатъӣ ва мунтазами омӯзгор ба амал оварда шавад.

Асоси ин чораҳо бояд чунин бошанд:

- 1) Танҳо бори аввал ба омӯзгор месазад, ки ҷойгиршавии муайяни дилхоҳ давлату шахр ва ё мамлакатро нишон диҳад. Боқимонда вақт омӯзгор бояд яке аз хонандагонро барои нишон додан даъват намояд. Ҳатто хангоми нақли мавзӯ аз ҷониби омӯзгор чунин таҷриба ба кор бурда мешавад.
- 2) Ҳангоми пурсиши хонандагон омӯзгор бояд ба назди харита даъват кардани онҳоро қонун гардонида бошад. Ин амал ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагонро хавасманд мекунад, ки ба харита муроҷиат намуда, бо воситаи истифодабарии он мавзӯро пешкаши дигарон намоянд.
- 3) Ҳангоми пурсиши хонандагон омӯзгор бояд дар назар дорад, ки онҳо харитаро то кадом дараҷа азхуд намудаанду, зимни пас ва ё баланд кардани баҳо дар натиҷаи надонистан ва баръакс доништани харита аз ҷониби омӯзгор бояд махсус қайд карда шавад.
- 4) Омӯзгор дар баробари тартиб додани нақшаи омӯзиши

мавзӯъ аз тамоми истилоҳоти таърихӣ-ҷуғрофӣ, ҳадди ақал муҳимтарини онҳоро бояд ҷудо карда гирад ва ба хонандагон моҳияти онро фаҳмонад.

- 5) Дар вақти хуб азхуд кардани донишҳои таърихӣ–ҷуғрофӣ истифодабарии нақшаҳо ва ба кор бурдани харитаҳои ангорӣ аҳамияти бузург дорад. Мақсади истифодабарии ин гуна намуди воситаҳои аёни дар он аст, ки миқдори машҳури воқеаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ аз ҷамъи воқеаҳои дар харита нишондодашуда ҷудо карда мешавад.

Умуман, барои дар вучуди хонандагон тарбия намудани муносибати дуруст бо харита ва барои фаҳмонидани аҳамияти харита дарсҳои нахустини таърих, махсусан муҳиму таъсирбахш хоҳанд буд. Омӯзгор дар вақти ин дарсҳо аввал ба хонандагон “хондани” харитаро меомӯзонад. Ин машғулиятҳоро доимо, махсусан дар аснои аз рӯи харитаи нав сар кардани омӯхтани фанни таърих гузаронидан, зарур мебошад.

Ҳамин тавр, хангоми истифодабарии аёният дар раванди таълими фанни таърих ҳамаи усулҳо ва қоидаҳои дар боло зикршударо риоя намудан ва дар вақташ ба ҷо овардани онҳоро аз хонандагон талаб карда, омӯзгор донишҳои басо устувори воқеаву ҳодисаҳо ва раванди таърихро таъмин намуда, худи маводи барномавиरो ба хонандагон равшан нишон дода метавонад. Илова бар ин барои омӯзгорони навкор риоя намудани тавсияҳои методи зерин шояд ғоидабахш бошад:

- Раванди таълимро бо аёният сербор кардан лозим нест, чунки серборӣ мустақилияту фаъолияти хонандагонро дар дарки маводи таълимӣ суст мегардонад. Зуд-зуд тағйир додани воситаҳои аёният ба азхудкунии донишҳо ҳалал мерасонад.
- Дар қадом лаҳзаи дарс барои ҷӣ истифода бурдани асбоби аёниро равшан донишдан лозим аст (қай ва бо қадом мақсад бояд истифода бурда шавад, дар асоси онҳо ҷӣ гуна хулосаҳо баровардан лозим аст).
- Пез аз мӯҳлат овезон кардани ҳама гуна воситаҳои аёни равиши дарсро ҳалалдор месозад, дарки мавзӯро душвор мегардонад, зеро ин амал диққати хонандагонро

парешон месозад, дар зери назари хонандагон бояд ҳамеша объекти омӯхташаванда бошад, дигарашро то лаҳзаи намоиш печонда мондан лозим аст.

- Бо мақсади дар вучуди хонандагон ба вучуд наовардани эҳсосоти иловагӣ ҳамроҳи асбоби аёни чизи дигареро намоиш додан лозим нест.
- Дар лаҳзаи истифодабарии воситаҳои аёни синну соли хонандагон бояд ба инобат гирифта шавад, аммо чунин хулоса баровардан нодуруст аст, ки дар синфҳои болоӣ истифода бурдани воситаҳои тасвирӣ имконнопазиранд. Масалан, бо ёрии аёнӣҳои шартӣ тасвирӣ ба онҳо фаҳмонидани робитаву мутобиқ будани мафҳумҳо аҳамияти калон дорад.

Адабиёт:

1. Зубайдов У. Тафрикаи нерӯи пешбари раванди таълим. – Душанбе, 2003.
2. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир. – Душанбе, 2001.
3. Шарифов Ф. Таълими муштарак - асоси инкишоф ва тарбия. – Душанбе, 1995.
4. Аҳмадов Т., Ашурова Д. Педагогика дар саволу ҷавобҳо (дастури таълимӣ барои тайёри ба санҷишу имтиҳон) . – Душанбе, 2007.
5. Основы педагогического мастерства. Учебное пособие //Под. ред. И.А. Зязюна.- М., 1984.
6. Методика преподавания истории в средней школе.- М., 1986.
7. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе.- М., 1984.
8. Аппарович Н.Г. Изготовление самодельных паглядных пособий по истории - м. 1983
9. Гора П. В. Методические приемы и средства наглядности обучения истории в школе, - м, 1981
10. Мирзоев В. С. Рисунки на классной доске в преподавании истории - м, 1970.